

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-233-3-18>

Омельчук Василь

доктор юридичних наук, професор

ВИТОКИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Сучасні проблеми реалізації прав людини загалом, а в сферах забезпечення національної безпеки України шляхом адміністративно-правового регулювання зокрема, є на сьогодні досить актуальними. Їх дослідження нині потребує додаткової уваги як науковців, так і реального здійснення належних зусиль практиків-юристів та спеціалістів різних сфер галузей державного управління, а також громадських активістів. На цих підставах, для подальшого успішного вирішення завдань із захисту прав людини у сферах національної безпеки, доцільно передусім звернути увагу на витоки, першооснову такого дослідження. Тому у цій публікації такими категоріями розглядаються передусім сама людина, її права, свободи, гідність, інтереси, потреби, цінність, статус. Іншою складовою аналізу витоків дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах національної безпеки України є розгляд безпеки загалом, національної безпеки зокрема та їх деталізація в історичному ракурсі. Логічним завершенням актуальності дослідження таких двох груп витоків і їх взаємозв'язку наводиться приклад з нашого повоєнного (другої світової війни) минулого, коли інтереси конкретної людини і її гідність були знехтувані на користь інтересам держави і, як можна нині пояснити,

її безпеці, задля якої збирались непомірні податки. Підсумком дослідження стали обґрунтовані висновки.

Ключові слова: адміністративно-правового регулювання, захист прав людини, гідність, інтереси, потреби, цінність, національна безпека, дослідження, аналіз, витоки.

Вступ

Загальними засадами, що сформульовані в частині другій ст. 3 Конституції України чітко констатовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Ці визначальні положення, які формулюють напрями функціонування держави у сфері прав людини зумовлюють формування подальшого законодавчо-правового інструментарію. Одним із основних складових державно-правового механізму спрямованості діяльності держави є саме адміністративно-правове регулювання питань щодо утвердження, забезпечення прав і свобод людини як конституційно визначеного головного обов'язку держави. Адже саме галузь адміністративного права є однією з головних сфер функціонування більшості державних інституцій.

У цьому дослідженні, розглядаючи таку адміністративно-правову сферу функціонування держави щодо забезпечення прав і свобод людини увага зосереджується на виконанні конституційно визначених у частині першій ст. 17 Конституції України найважливіших функцій держави щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України [1]. А ця норма, як відомо, згідно з п. 9 ст. 1 чинного Закону України «Про національну безпеку України» визначається як визначення терміну «національна безпека України» [2].

У цьому контексті аналізуючи положення Основного Закону України звернемо увагу на поєднання у його статтях категорій «права людини» як елемент найвищих соціальних цінностей, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави, а також «національна безпека», забезпечення елементів якої розглядається в числі найважливіших функцій держави.

Так, у низці статей розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а саме: ст. 32 «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України», ст. 34 «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», ст. 36 «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей», ст. 39 «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування», ст. 44 «Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів» йдеться безпосередньо, що саме інтереси національної безпеки є підставою для обмежень цих прав.

Тому розгляд таких теоретико-правових категорій як «права людини», «національна безпека» і пов'язаних з ними інших як витоків дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах національної безпеки України є важливою передумовою для цього. Саме на таку мету спрямоване це дослідження.

1. Права і свободи як витоки для дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах національної безпеки України

Конституційне визнання в Україні людини, її життя і здоров'я, честі і гідності недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю [1], як визначальна конституційна засада є одночасно і певним дороговказом для формування у різних галузях права шляхів реалізації цих засадничих положень. Для цього потрібні відповідні як теоретико-правові, так і прикладні напрацювання.

У цьому зв'язку варто зазначити, що мають рацію В.В. Галуцько, П.В. Діхтєвський та інші автори фундаментальної колективної праці з питань адміністративного права, акцентуючи увагу на тому, що конституційні положення щодо цінності людини, її прав і свобод та їх значимості, є предметом саме адміністративно-правового регулювання [3].

І дійсно це свідчить, що рівень соціально-правового утвердження, гарантування і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, як ознака демократичності суспільства та держави, можливий за умов застосування всіх інструментів правового регулювання, у тому числі із галузі адміністративного права. А в нинішній напруженій військово-політичній ситуації, в якій на сьогодні перебуває Україна, проблеми реалізації прав людини саме в сфері забезпечення національної безпеки потребують, на думку автора, у тому числі й передусім адміністративно-правового впливу.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на права і свободи людини, саму людину і безпеку у загальному розумінні, національну безпеку, як витоки, першооснову для дослідження проблем адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах національної безпеки.

В історичному ракурсі соціально-правовий феномен прав і свобод людини постійно змінювався змістовно, набував нових загальних ознак і конкретних складових. Відповідно змінювалися і його значущість, і вплив. На сучасному етапі розвитку цивілізації в цілому й окремих суспільно-державних утворень, ознакою яких є формування і розвиток правової, соціальної держави, права людини все більше набувають ознак і адміністративно-правової категорії, а їх правовий статус у суспільстві й державі зростає, зокрема і щодо забезпечення національної та державної безпеки. Увага до попередніх періодів розвитку цих процесів і явищ дає змогу створити необхідну інформаційну базу для проведення подальших досліджень означених проблем.

Якщо розглядати права людини як показник суспільної динаміки процесів модернізації світу, як продукт цієї модернізації та інструмент їх упровадження цих процесів у реальність, то вибудовується своєрідна хронологічна схема історичного розвитку цивілізації, в основі якої – прогрес у соціальних відносинах між людиною, суспільством та державою.

З огляду проблематики дослідження прав і свобод людини не можна обійти увагою й такі правові категорії, як «зміст прав людини» та «обсяг прав людини». Визначаючи, що поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку, а обсяг прав людини – це їхня сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними, Конституційний Суд України тим самим фактично продемонстрував шлях практичної реалізації прав людини у різних сферах діяльності державних органів [4].

Але з огляду проблематики сфери забезпечення безпеки важливі й інші грані розуміння прав людини. Це, передусім,

розуміння прав людини як умов та благ (не тільки матеріальних, а й духовних, інформаційних та ін.), які необхідні для належної життєдіяльності особистості.

У цьому зв'язку, з огляду проблематики визначення прав і свобод людини та їх класифікації, в спектрі інтересів забезпечення як національної безпеки, так і її складової державної безпеки доцільно наголосити на можливості їх класифікувати на такі, що характеризуються доправовим і правовим, у тому числі адміністративно-правовим законодавчо врегульованим характером їх визначення та унормованим способом їх реалізації, передусім в безпековій сфері, в нових реаліях розвитку цивілізаційних процесів.

Саме такі права і свободи людини можна виокремити як об'єкт реалізації в тому числі адміністративно-правового забезпечення, дотримання правоохоронними органами сучасних демократичних держав, які функціонують на основі конституційних засад та законодавчих і підзаконних актів.

Значимою складовою якісно нового визнання прав і свобод людини є проблема визнання людини носієм правосуб'єктності міжнародного права. Різновид чи, скоріше сучасну інтерпретацію європейсько-ліберальних і консервативних ідей щодо прав людини становить теорія універсалізму, за якою права людини дедалі більше стають саме її правами, а не вигодами, привілеями чи навіть обов'язками. Це формується вже у спектрі права людини, а не права держави як галузі сучасного правового порядку. Іншу досить поширену ідеологію щодо прав людини становить певним чином протилежна лібералізму теорія, яка в сучасному науковому обігу узагальнено іменується як комуналізм. На відміну від лібералізму, головним суб'єктом, носієм прав тут розглядається не окрема людина, а об'єднання людей, група (комуна), звідси і назва. Ця теорія, на думку

окремих науковців, представлена східними філософськими теоріями, насамперед китайською, а також комуністичною ідеологією.

Складно уявити новітній державний демократичний устрій, який не є керованим, адже саме право це і обов'язковий регулятор демократичного розвитку. Тому, на погляд автора, керованою є демократія у тому числі й адміністративно-правовими інструментами навіть в найдемократичнішій державі сучасної цивілізації.

Але при цьому значимим є правовий інструментарій такого керування, його межі і, з огляду проблематики цього дослідження, головне – збалансованість інтересів держави, суспільства та людини в інтересах забезпечення її прав і свобод. На погляд автора, вплив цієї східної ідеології на Україну теж цілком імовірний, більше того – він нині реально існує. Залежно від соціально-політичних процесів у державі й суспільстві його роль слабне чи посилюється.

Не можна також ігнорувати такий вплив і на сучасну ліберальну модель прав людини, свідченням чого є теза про врахування інтересів іншої особи чи групи осіб при визначенні свободи конкретної людини. І з таких позицій вже цілком логічно випливає пошук компромісу між правами людини та інтересами держави.

Важливо також відмітити, що з розвитком глобалістичних соціально-політичних процесів людина, маючи певну можливість вибору місця проживання, стає дедалі вільнішою від конкретної держави і тим самим набуває нових ознак свого статусу з міжнародними, міждержавними характеристиками. Крім того, значимішим стають комунікаційні інформаційні технології, які дають змогу добувати інформацію, що раніше була недоступною. Все це формує інший тип людини, схильної

до пошуку прийнятних, відповідних власним потребам умов життя. Наслідком цього стає посилення міграційних процесів.

Така динаміка розвитку суспільства є об'єктивною і змушує державу піднімати рівень забезпечення прав і свобод людини, можливості задоволення її потреб та інтересів. А це, власне, і є проявом саме ліберально-демократичного, а не так званого комуналістичного шляху розвитку прав і свобод людини.

Доречно, нагадати, що свобода в сучасному громадянському суспільстві здебільшого розуміється: по-перше, як перспектива пізнання необхідного; по-друге, можливість вибору, наявність альтернатив; по-третє, захищеність від небажаного впливу (насилля, голоду, злиднів тощо); по-четверте, відсутність зовнішніх обмежень (роблю, що хочу); по-п'яте, спроможність досягнення мети, можливість самореалізації. Але правова свобода одночасно передбачає унеможливлення свавілля. Вільна людина несе відповідальність за власну свободу й за реалізацію своєї активності. Більше того, реалізуючи право на свободу, вона має усвідомлювати, що такою свободою не повинна порушувати права й інтереси інших осіб, тобто не має обмежувати їх свободи. Тому свобода людини, її певні права тісно пов'язані з відповідальністю, вони слугують задоволенню потреб цієї людини й одночасно відповідають інтересам держави та суспільства.

На цій основі через призму проблем реалізації прав і свобод людини перейдемо до самої людини. Слова давньогрецького філософа Протагора, «...людина є мірилом усіх речей, існуючих, що вони існують, і неіснуючих, що вони не існують» [5] не втратили своєї актуальності і нині.

Цю сентенцію цілком можна вважати першоосновою сучасної правової теорії демократичного розвитку людської спільноти, який вказує на подальше зростання значимості

й цінності людини. Відображенням і свідченням цього і є конституційна засада, як вже зазначалось, за якою людина, її життя і здоров'я, недоторканність і безпека визначається в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституційно-правова реалізація цього визначення забезпечується й через статтю 28 Основного Закону України, де йдеться про право на повагу до гідності кожної людини [1]. Крім того, таке забезпечення гарантується в рамках кримінально-правової відповідальності заклеп та образу [6].

Разом з тим спроб розглянути ці питання в наукових виданнях і в засобах масової інформації не бракує. Так, В.П. Горбулін раніше розглядав проблему визначення людини як найвищої соціальної цінності через призму оцінки вартості життя. При цьому наводяться різноманітні способи такого обчислення (методика обчислення судових виплат, методика по визначенню страхових компенсацій, методика економічної оцінки вартості життя працюючих в галузях, що є шкідливими для життя та ін.) [7]. Відомі й інші критерії визначення цінності людини, в основі яких покладені, наприклад, статус конкретної людини чи вартість виконаної нею роботи, сума зарплати, яку отримує людина, або навіть сумарна вартість людських органів чи їх імплантатів, або вартість хімічних елементів, що складають людське тіло чи навіть вартість послуг кілера та ін. Не применшуючи значимості таких техно-економічних, фінансових чи інших прикладних підходів до визначення цінності людини, на думку автора, вони далеко не сповна відповідають передусім правовому сприйняттю людини як найвищої соціальної цінності загалом і щодо сфери забезпечення національної безпеки безпосередньо.

Розглядаючи значимість людини як найвищої соціальної цінності для сфери національної безпеки не може обійти

увагою соціальні й законні інтереси особи – важливий адміністративно-правовий засіб задоволення людиною своїх потреб і реалізації прав і свобод, який є предметом уваги вітчизняних і зарубіжних науковців-правників. Так, законний інтерес – це відображений в об'єктивному праві чи обґрунтований його загальним змістом і певним чином гарантований державою юридичний дозвіл, що проявляється в намаганні суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом, а також в деяких випадках звертатися за захистом до державних органів з метою задоволення своїх потреб, які не суперечать суспільним інтересам.

Розглядаючи законний інтерес буде справедливо відмітити, що права і свободи громадян полягають в гарантуванні можливостей здійснювати певні дії, а задоволення законного інтересу обмежується об'єктивними умовами, головним чином економічними. Відтак, значимими ознаками законного інтересу щодо реалізації ціннісного сприйняття людини у сфері національної безпеки слід вважати, по-перше, захисну спрямованість, що відображається у намаганні скористатися конкретним суб'єктивним правом і охоронну спрямованість до захисту через звернення у відповідні суспільно-державні інституції, яка реалізується насамперед процесуальним, процедурним порядком. Отже, законні інтереси є відображенням правових інтересів людини, які не знайшли визначення в суб'єктивному праві, тобто в конституційних правах і свободах, чи є суперечливими, зважаючи на різноспрямовані законодавчі норми, як це характерно для сфери національної безпеки. Адже дозволити особі реалізувати певні інтереси – це далеко не завжди рівнозначне одночасному зобов'язанню правоохоронного органу виконувати ці інтереси. Відтак, законний інтерес як незабороненість чи намагання цим і відрізняється від суб'єктивного права, що

гарантоване законодавчо-правовою нормою можливості як за своєю сутністю, так і за змістом та структурою.

Проявом інтересів людини як соціальної істоти є й такі позитивні для неї категорії, як щастя, задоволення, успіх, радість. Адаже цілком реально, коли за наявного широкого спектра прав і свобод конкретна особа може бути нещасна. І навпаки – за відсутності достатніх прав і свобод конкретна людина задоволена і щаслива. Отже, щастя як соціально-філософська категорія розглядається науковцями як сукупність удачі, везіння, як радість і задоволення життям у цілому. А антипод щастя – невезіння, невдача, лиха доля, біда, катастрофа, трагедія, а також залежність, покірність, рабство, хвороба, злидні, слабкість, самотність або ж лінь, зневага інших, ворожість, непослідовність, дурість, безпринципність, нудьга, а також страждання, образа, потрясіння, туга, розпач тощо. Ознаки, прояви як щастя, так і нещастя знаходяться в соціально-правовій площині людини і її внутрішнього, суб'єктивного, психологічного стану.

Не можна обійти увагою як важливу передумову дослідження адміністративно-правового регулювання таку значиму соціально-правову категорію, як потреби людини. Саме вона розглядається як предтеча подальшого формування законних інтересів особи, а надалі – і власне прав та свобод. Потреби проявилися фактично як суспільні норми як можливість і необхідність, на основі яких законодавець формує юридичні норми і в галузі прав і свобод людини. Це індивідуальні, біологічні та соціальні потреби людини як перший рівень факторів; суспільні, що відображають умови життя певної держави, рівень її розвитку, особливості та традиції як другий рівень факторів; міжнародні механізми як ступінь цивілізованості світової спільноти, міжнародне право, характер людської цивілізації в цілому як третій рівень факторів. Відома теорія ієрархії

потреб А. Маслоу, класика американської гуманістської психології другої половини ХХ століття, професора Вальтамського університету, розглядає 5 категорій потреб.

Як розвиток цих ідей, з урахуванням сучасних тенденцій, американський вчений Ф. Херцберг дещо переглянув теорію потреб Маслоу, розділивши їх фактично на дві групи. Цей науковець встановив, що не всі трудові фактори і способи заохочення є стимулами. Деякі з них лише стримують незадоволення. Це фактори підтримки, чи, так звані, гігієнічні. В ієрархії Маслоу вони пов'язані, як правило, з потребами нижчого рівня – заохочення, що задовольняють життєві потреби. Такими є – збільшення зарплати, поліпшення умов праці, надійні гарантії безпеки, удосконалення організаційної та адміністративної політики, зміцнення стосунків із безпосереднім керівництвом, з підлеглими і колегами, підвищення статусу. Вони характерні переважно для робочої обстановки, а не для праці і є стосовно неї зовнішніми, не задовольняють у процесі праці, їх стимулюючий вплив невисокий. Інші фактори є мотиваційними. Вони, навпаки, пов'язані безпосередньо з роботою і приносять задоволення від самого процесу праці, тобто є внутрішніми стосовно нього [8].

Вітчизняні й зарубіжні науковці констатують, що потреби людини – визначальні «доправові» фактори, які впливають на законодавче визначення змісту прав і свобод. Але якщо для пострадянської школи права характерна певною мірою альтруїстична позиція, коли потреби людини розглядають як першооснову, без обумовлень, то західний прагматизм при цьому деталізує обставини, пов'язані передусім з діяльністю людини і її потребами саме з урахуванням виконуваної нею праці. А ця обставина, на думку автора, вже має враховуватись і в адміністративно-правовому регулюванні.

Отже, потребам людини як родового поняття і особи як носія конкретного соціального статусу відповідає і певний рівень загалом безпеки і національної безпеки як продукту діяльності суспільства загалом і держави безпосередньо. Або ж у зворотному баченні цієї проблеми, особистість як творець і як продукт певних суспільних відносин не може продуктивно існувати в невластивому для себе середовищі з іншим рівнем забезпечення її безпеки.

При розгляді значимих чинників дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав і свобод людини в сфері забезпечення національної безпеки не можна обійти увагою правовий статус людини, який розглядається як система гарантованих державою її прав, свобод і обов'язків, що фактично є складовою юридичних можливостей та умов для задоволення особи. Буде доцільним вичленення як широкого, так і вузького змісту правового статусу особи, передусім з погляду саме як адміністративно-правового і соціально-політичного аспектів. Важливо, що поєднання у статусі причинно-наслідкового зв'язку прав, свобод і обов'язків людини, як принципу побудови правового статусу, на думку автора, не завжди виправдане. Якщо мова йде про перелік так званих соціальних прав людини (право на працю, пенсійне забезпечення тощо), то це є цілком логічним. Але не можна поєднувати неодмінну наявність обов'язків у людини з гарантуванням їй за таких умов права на життя, на свободу думки, волевиявлення і т. п.

Людина як соціальна істота, її права і свободи в сучасному соціально-правовому сприйнятті є продуктом породження її ж (людини) діяльності, де вона виступає в ролі як об'єкта, так і суб'єкта, результату такої діяльності. Неодмінною умовою такого суб'єктно-об'єктного статусу людини є наявність

безпеки як щодо її життєдіяльності, так і суспільної, національної безпеки, оскільки особистість як суспільне явище не може бути сформована в тому суспільстві, де відсутній достатній для такої реалізації рівень національної безпеки. Тому національна безпека зумовлює і відображає сутність необхідних умов для статусу особи.

Зазначимо, що різні її статуси і насамперед визначені правом, тобто правові, містять в собі і соціальні якості, що притаманні суспільству та державі, дають можливість реалізувати свою правосуб'єктність шляхом використання певних прав і свобод, у тому числі у сфері забезпечення національної безпеки.

Реалізація таких статусів шляхом зіставлення особи з іншими рівнозначними з правової точки зору суб'єктами, якими законодавчо визначені суспільство і держава, наповнює змістом поняття її свободи. Адже свобода – усвідомлена необхідність, яка не тільки перешкоджає іншим здійснювати свої права, а більше того – діє так, щоб їх реалізація не створювала загроз для інших людей, суспільства й держави.

У системі безпеки загалом та національної безпосередньо людина постає як її об'єктом, носієм певних прав і свобод, так і її суб'єктом, тобто виконавцем. При цьому вона може виступати як пересічною особистістю, так і нетиповим більш чи менш вибагливим споживачем цих прав і свобод.

Разом з тим увага до прав людини сьогодні є очевидною, але в реальному житті чи не є такий стан більше декларативний характер чим реалістичний, що дійсні права людини (а не теоретичні міркування щодо них) не можуть існувати взагалі безвідносно конкретної особи. Тому розглядаючи права і свободи людини в нинішньому світі, важливо усвідомити саме сучасне сприйняття людини не як гвинтика в механізмах різних

політичних процесів, а як рівновелику об'єктно-суб'єктну категорію соціально-правових і політичних процесів, інтереси якої необхідно враховувати.

2. Аналіз категорій «безпека», «національна безпека» як витоків дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах національної безпеки України

Аналіз правовідносин із забезпечення прав і свобод людини у сфері безпеки як науково-теоретичної проблеми передбачає зосередження уваги на розгляді поняття таких категорій як, «національна безпека» так власне і «безпека». Важливо відмітити, що за чинним Законом України «Про національну безпеку України» щодо прав людини основною тезою є норма ст. 3 «Правова основа державної політики у сферах національної безпеки і оборони» розділу II «Засади національної безпеки України» цього Закону, в якій зазначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: «людини і громадянина – їх життя і гідності, конституційних прав і свобод...» [2].

Хоча в попередньому Законі України «Про основи національної безпеки України» за ст. 3 людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи визначено як об'єкти національної безпеки [9].

Разом з тим за Стратегією національної безпеки України «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ», яка прийнята у вересні 2020 року на підставі норм Закону України «Про національну безпеку України» 2018 року, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні, першими визначені у якості пріоритетів національних інтересів України та забезпечення

національної безпеки [10]. Цей документ доцільно розглядати як безпосереднє джерело адміністративно-правового регулювання реалізації прав людини в сфері забезпечення національної безпеки України.

З урахуванням аналізу такої законодавчої і нормативно-правової бази варто провести ґрунтовний розгляд змісту поняття «безпека», як передумови дослідження забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності і як передумови, витоку адміністративно-правового регулювання у цій сфері.

Як явище об'єктивно існуюче, безпека, незалежно від етапів розвитку цивілізації, розглядається і оцінюється саме людиною як біосоціальною істотою чи як окремим індивідуумом, представником інтересів певної соціальної групи. Тому безпека як соціальне явище не може існувати поза сферою інтересів людини. Безпека держави та суспільства в загально-правовому сприйнятті також перебуває у сфері інтересів людини, оскільки і держава, і суспільство у своїй першооснові передусім є спільнотами людей. Це, власне, і відображається в тому, що основними, першочерговими функціями цих спільнот є забезпечення потреб, інтересів, прав і свобод людини.

Цілком природним є сприйняття безпеки та її оцінка через відповідність правам і свободам людини, насамперед соціальним, які надаються і гарантуються їй державою, незалежно від громадянського статусу, як головний критерій якості безпеки для особи. Власне, і сама безпека для людини є різновидом її прав, але співвідношення ролі та значимості такої безпеки має бути урівноваженим з реалізацією інших прав, і особливо свобод людини.

За науковими даними ще в давнину у Стародавньому Єгипті значимість безпеки була досить вагомою. Але забарвленість,

змістовна складова тієї безпеки в Єгипті у нашому нинішньому розумінні носила, як стверджують науковці, релігійний відтінок, оскільки релігійними оракулами Єгипту – жерцями в інтересах безпеки держави був організований суворий режим контролю за життям і діяльністю кожної людини. У Стародавній Греції, в Афінах поліцейські функції із забезпечення безпеки зводилися до будівництва приміщень, площ, планування доріг. У Стародавньому Римі поняття безпеки, як зазначається сучасними науковцями, ґрунтувалось на більшій порівняно з Грецією самостійності громадян у відношеннях з державою і зміст безпеки більше ототожнювався з матеріальним і духовним благополуччям особи, єдності її інтересів з суспільними. Така оцінка змісту безпеки свідчить, що ці заходи тоді були найбільш важливими для забезпечення безпеки і благополуччя громадян та регламентувалась за аналогією з нашим часом саме адміністративно-правовими методами.

У ранній Середньовічній Європі, поняття «безпека» розглядалось в контексті економічної безпеки, а також вживалось в значенні «спокійний стан духу» людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Надалі, у більш пізні середні віки та в період зародження нових економічних відносин, зміст терміна «безпека» пов'язувався з діяльністю держави – як стан спокою за відсутності реальної небезпеки (фізичної і моральної), а також як матеріальні економічні політичні умови та відповідні державні органи й організації, що сприяють створенню такого стану розвитку. Щодо такого визначення безпеки уже тоді, в далекому середньовіччі закладались основи роздвоєності чи навіть багатомірності сприйняття безпеки і як певного стану, і відповідної системи його гарантування, відтворення, за сучасного тлумачення – забезпечення від небезпеки.

Заслужує на увагу й національний етимологічний аналіз сприйняття і розуміння категорії «безпека». Так, О.С. Бодрук, розглядаючи етимологію українського слова «безпека», висловлює досить оригінальну та нетрадиційну для юристів думку. За його твердженням, в основі українського слова «безпека» може бути дохристиянське вірування в духа-домовика Пека, який забезпечував охорону житла. Тому відсутність потреби в такому захисникові й визначало розуміння тієї безпеки. З огляду на таке її сприйняття дійсно має певні відмінності від російської «безопасности», тобто без загрози. У такому разі англomовне «security», що за наведеним О.С. Бодруком розширеним перекладом власне і є безпека, тобто і те, що гарантує, захищає, і внутрішній стан людини, що піднімає її над стражданнями, і головна мета суспільства. Все це сприймається цілком співзвучним з нашим розумінням безпеки [11].

Для подальшого науково-теоретичного дослідження основ формування та становлення національної безпеки як сфери забезпечення прав і свобод людини, такий історико-етимологічний екскурс дає підстави до певних висновків і узагальнень. Так, простежується очевидний взаємозв'язок безпеки і людини як потребуючої, оцінюючої сторони, що фактично реалізує своє право, за сучасним визначенням, на певний моніторинг безпеки і її забезпечення. Це може здійснюватись окремою людиною безпосередньо, і тоді рівень такої безпеки та її сприйняття досить примітивний, низький. Оскільки за такої модельованої, умовно спрощеної за сутністю ситуації, така особа, крім функції потребування й моніторингу, неминуче виконує і функцію само-виконавця своєї ж безпеки, сторони, що забезпечує, адже інших варіантів у неї може й не бути.

Однак сучасна людина – це не окремо існуюча особа, а соціальна істота, яка живе в суспільстві й державі та пов'язана

з їхніми інтересами і потенційними можливостями, які регламентуються. Це формує зміст сприйняття тієї ж безпеки вже як соціального продукту. І тоді як посередник, «забезпечувальник» цієї безпеки виступають інші суб'єкти. В першу чергу держава, яка, і є продуктом творення спільноти людей з метою виконання різних функцій, серед яких чільне місце займає саме та ж безпека. Але суб'єктами забезпечення безпеки виступають також суспільство та окрема громада. Тоді якісне наповнення такої безпеки стає багатогранним. З одного боку може підвищуватись її якість і гарантованість. А з іншого, оскільки мова вже йде про систему, виникають проблеми забезпечення інтересів безпеки, оскільки за наявності багатьох суб'єктів інтереси можуть бути й антагоністичними, ворожими. Тоді вже виникає потреба захисту інтересів і безпеки цих інших елементів такої системи: інших людей, їх соціальних груп, держави, суспільства, громади певних колективів тощо.

Логічним, на погляд автора, є обґрунтування, що сучасне сприйняття національної безпеки, зважаючи на змістовну складову та суб'єктну роль передусім держави як головного за обсягом суб'єкта, виконання заходів із її забезпечення, можна було б сприймати її саме передусім як державну безпеку, чи як національну безпеку, головною складовою є та, що забезпечується державою.

Але події в Україні останнього десятиліття дають підстави змістити акценти у визначенні значимості державної безпеки в структурі національної безпеки. Адже в нинішній напруженій військово-політичній ситуації, в якій на сьогодні перебуває наша держава, проблеми реалізації прав людини саме в сфері забезпечення національної безпеки потребують, на думку автора, передусім адміністративно-правового впливу. У цьому зв'язку для подальшого дослідження безпеки як

соціально-правової категорії в цілому, та національної безпеки зокрема, доцільно розглянути та систематизувати різноманітні, насамперед критичні до сучасних законодавчих положень з питань безпеки ідеї щодо розуміння її сутності.

Так, як вже зазначалось, з давніх часів безпека розглядається як певний стан захищеності, якому в ідеалі мають бути притаманні такі риси як стійкість, сталість, усталеність держави і суспільства стосовно загроз і небезпек, якому не загрожують небезпеки. Характерно, що саме як «стан» безпека визначалась у першому вітчизняному нормативно-правовому документі незалежної України щодо безпекових питань «Концепції (основах державної політики) національної безпеки України» [12], затвердженій ще в 1997 році, яка була чинною до прийняття в 2003 році Закону України «Про основи національної безпеки України».

Застосування в дефініції нині чинних законодавчих норм, що визначають поняття безпеки, терміну «захищеність» є відображенням більше особливого, а не загального. Разом з тим за фундаментальної працею – Малою енциклопедією етнодержавознавства, яка видана під егідою Національної академії наук України та Інституту держави і права ім. В.М. Корецького, у визначенні національної безпеки акцентується увага на відсутності загрози саме і, насамперед, правам та свободам людини, а також суспільству та державі [13].

Також заслуговує на увагу позиція, за якою безпека вважається специфічною діяльністю, що передбачає такі форми, як виявлення, попередження, послаблення, усунення, відбиття, нейтралізація небезпек і загроз та створення певних умов, факторів, що забезпечують життєздатність суспільства і держави і тим самим сприяють їх розвитку. З огляду викладеного імпонує позиція А.А. Баланди, за якою національна

безпека розглядається як забезпечення захищеності соціуму від небезпек, нейтралізація реальних і потенційних загроз, створення для громадян сприятливих умов для проживання, розвитку і самореалізації, забезпечення захисту життєво важливих інтересів [14].

Отже, підсумовуючи розгляд підходів до визначення безпеки як передумови дослідження адміністративно-правового регулювання реалізації, захисту прав людини в сфері забезпечення національної безпеки, варто визначити два узагальнюючих напрямки. Перший – пріоритетність об'єктної складової безпеки як відображення її об'єктивної природи та здатності матеріальних і соціальних систем зберігати свою стійкість, навіть за наявності різних негативних впливів. Другий – суб'єктний характер природи безпеки, за яким пріоритет віддається значимості для безпеки суб'єктів її забезпечення.

Як бачимо, за визначеннями чинного вітчизняного законодавства щодо національної безпеки (національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз) [2] цілком слушно, як для сталості нормативно-правового регулювання перевага віддається першому напрямку. Але для ґрунтовності наукових досліджень наявність інших бачень проблем національної безпеки цілком доречно. Прикладом такого підходу до дослідження національної безпеки є монографія «Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади» [15]. Хоча за змістом ця праця, на погляд автора, є передусім фундаментальною загально-філософською, а не науково-правовою працею, що власне і відповідає науковій спеціалізації більшості членів авторитетного авторського колективу цієї заслуговуючої уваги монографії.

Розглядаючи на основі наведеного аналізу рівень законодавчо-правового регулювання питань забезпечення національної безпеки України і відповідно захисту прав людини у її сферах, що очевидно відображено як у Законі України «Про національну безпеку України» [2] та у «Стратегії національної безпеки України» [10], з урахуванням вище наведених конкретних їх положень, є підстави констатувати, що саме такі документи, як зазначає Ю.С. Шемшученко [16 ст. 48–49], становлять основу нормативної бази і головними джерелами адміністративного права із досліджуваних проблем. Але ці важливі документи не можуть вичерпно регламентувати питання як забезпечення національної безпеки України так і реалізації, дотримання, захисту прав людини у її сферах. Рішенням РНБО України, яким схвалений тоді ще проект нині вже чинної Стратегії національної безпеки України, передбачалось у стислі вичерпні строки подати на розгляд РНБО проекти цілої низки стратегій та інших документів щодо питань забезпечення національної безпеки у різних її сферах. Окремі з них вже введені в дію указами Президента України. Про інші такої інформації ще немає. Цілком можливо, що, наприклад, Стратегія забезпечення державної безпеки, чи Національна розвідувальна програма, подання проектів яких передбачалось за своїм змістом не можуть бути обнародованими, оскільки містять інформацію з обмеженим доступом для загального опублікування. І це в інтересах національної безпеки України є цілком логічним і необхідним. Але в такому разі ці нормативно-правові акти, в разі їх утаємниченості, ніяк не можуть визначати права і обов'язки громадян, оскільки, якщо норми щодо цих питань будуть у їх змісті, то на підставі частини третьої ст. 57 Конституції України вони будуть нечинними [1].

Тепер звернемося до факту з недалекого історичного минулого: 2 січня 1948 року в селі Кіблич на Вінниччині інспектор Гайсинського районного фінансового відділу за участі представників сільського активу: фінансового агента, заступника голови сільської ради та депутата сільської ради склали акт, що вони прибули в садибу, де зі своєю матір'ю проживала громадянка СРСР Лобода Ольга Іванівна, яка за текстом акту заборгувала сплату податку на холостяків у розмірі 425 крб. За змістом акту вказано, що він складений «... на основаними постановлення СНК СРСР от 28.4.47 ... для привлечения к судебной ответственности ...», а також констатовано, що зазначені посадові особи описали майно, яке належало боржниці. Таким виявились ношені предмети верхнього одягу (пальто, спідниці, хустки (всього 5 позицій), які сумарно оцінені вартістю 215 крб. За актом майно підлягало виїмці та подальшому зберіганню у місцевому кооперативному магазині [17]. На звороті листа, на якому написаний текст акту, вказані зміни до нього, за якими «... имущество оставлено на хранение у недоимщика ...», а в подальшому за текстом, зазначено «... описанное в акте имущество обязуясь хранить до решения суда» і підпис без вказівки прізвища [18].

Для повноти висвітлення і оцінки цього факту з огляду сьогодення повідомляю також, що в сімейному архіві наявне посвідчення за підписом Президента України від 23 лютого 1995 року про нагородження цієї громадянки, Лободи Ольги Іванівни, медаллю «50 ЛЕТ ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941–1945 гг.».

Оцінюючи зазначений історичний факт більш чим 70-річної давнини з висоти сьогодення, з огляду предмету цього наукового дослідження, можна зазначити, що певне саме в інтересах передусім національної безпеки тієї держави

тоді запроваджувався такий і подібні одіозні податки і вчинялись такі дії. Не оцінюючи очевидну юридичну безграмотність викладення змісту того документу, вражає його цинізм. Чи міг бути на той час предметом виїмки з метою погашення боргу за несплату податку на холостяків верхній одяг 23-річної особи жіночої статі, залишимо це питання для юристів-істориків. Приниження людської гідності, про яку нині йдеться в Конституції України, як складову найвищої цінності, тоді в 1948 році, ніяк не могло сприйматись аргументом для балансу інтересів людини і тієї держави.

Висновки

Отже, у цій публікації розглянуті як витоки дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах забезпечення національної безпеки, такі як: права і свободи людини, цінність людини, потреби людини, статус людини, а також безпека і національна безпека. Основною ідеєю дослідження прав людини у сферах забезпечення національної безпеки є вибудовування балансу інтересів людини і держави, прав людини і безпеки держави. Але вирішення проблеми дотримання балансу інтересів людини і держави саме в сферах забезпечення національної безпеки не просте.

Це наглядно проявляється передусім у сфері функціонування виконавчої влади, де адміністративно-правове регулювання здійснюється далеко не завжди з урахуванням інтересів людини. Перевага державним інтересам, враховуючи сьогоденні безпекові проблеми, обмеженість фінансово-матеріальних ресурсів та інші чинники не дають змоги сповна задовольнити потреби людини. Для забезпечення своїх потреб громадяни України емігрують для пошуку більш прийнятних і привабливих для їх проживання умов в інших державах. І такими є реалії

і наслідки сьогоdnішнього стану адміністративно-правового регулювання забезпечення національної безпеки і захисту в цьому процесі прав і свобод людини і громадянина.

Наведений приклад з історії нашого минулого свідчить, що такий баланс з огляду сьогоденного бачення цієї проблеми не може бути позитивно оцінений з огляду як соціальної цінності людини і її гідності як у той час, так і нині.

Основною метою цієї публікації є не однозначні висновки з розгляду передумов дослідження адміністративно-правового регулювання захисту прав людини у сферах забезпечення національної безпеки, а більше акцентування уваги на проблемах цієї сфери і можливих напрямках їх вирішення.

Література:

1. Конституція України із змінами, внесеними Законами України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Закон України «Про національну безпеку України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31, ст. 241).
3. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
4. Рішення Конституційного суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп / 2005 // Офіційний вісник Конституційного суду України. 2005. № 39. Ст. 2490.
5. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. К. : Абрис, 1995. С. 145.
6. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 року // Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.
7. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. К. : ДП «НВЦ» «Євроатлантикінформ» 2007. 592 с.
8. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. СПб. : Евразия, 200. 479 с.
9. Закон України «Про основи національної безпеки України» (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., (втратив чинність) № 39, ст. 351 із

наступними змінами. Втратив чинність з прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» в 2018 р.

10. Стратегія національної безпеки України БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ. Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

11. Бодрук О.С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991–2001 роки : дис. ... д-ра політ. наук: 21.01.01 / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К., 2003. 415 арк.

12. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 10. Ст. 85; 2001. № 9. Ст. 38.

13. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. К. : Генеза, Довіра, 1996. 942 с. С. 536.

14. Баланда А.Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України : монографія. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 414 с.

15. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

16. Юридична енциклопедія / У 6 т.; Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1: А-Г. С. 591. 672 с.